Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENḐA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḶA VHUVHILI (P2)

LUHUHI/ṬHAFAMUHWE 2017

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara $2^1/_2$

Bammbiri ili ḽi na masiaṱari a 28.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siaṱari iḽi nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.

2. Ni songo vhuya na edzisa u vhala bammbiri ḽoṱhe. Ṱolani thebulu ya zwi re ngomu kha siaṱari ḽa 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno ṅwaha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammbiri heḽi ḽi na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Vhurendi	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Nganea KANA Folukuḽoo	(25)
KHETHEKANYO YA C:	Ḍirama	(25)

4. Fhindulani MBUDZISO ṬHANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NṰHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga nḍila i tevhelaho:

   KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

   VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI. VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

   KHETHEKANYO YA B: NGANEA KANA FOLUKUḼOO

   Fhindulani mbudziso NTHIHI. I nga vha Nganea kana Folukuḽoo.

   KHETHEKANYO YA C: ḌIRAMA

   Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA kana FOLUKUḼOO) NA YA C (ḌIRAMA).

   - Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukuḽoo na kha ḍirama dze na guda.
   - Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
   - Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

6. VHULAPFU HA PHINDULO:

- Mbudziso ndapfu ya Vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea/Folukuḽoo na ya Ḍirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo ṅekedzwaho/avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo ṅekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO IṄWE na IṄWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dzaṋu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha iḽi bammbiri ḽa mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO IṄWE na IṄWE kha siaṱari ḼISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 40
KHETHEKANYO YA B: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55
KHETHEKANYO YA C: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

11. Ṅwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

THEBULU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

Vhurendi ho randelwaho/vhonwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZIṄWE na DZIṄWE.

NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1. 'Nelson Mandela'	Mbudziso ndapfu	10	6
2. 'Vho ededzwa hayani'	Mbudziso pfufhi	10	7
3. 'Dwadzetshifu'	Mbudziso pfufhi	10	8
4. 'U vha thanyele'	Mbudziso pfufhi	10	9

NA

Vhurendi vhu songo randelwaho/vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE

5. 'Mavhidani'	Mbudziso pfufhi	10	10

***PFESESANI:** Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C.
Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO iṅwe na iṅwe.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULOO

NGANEA: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha NGANEA dzo randelwaho.

6. *Tshi do lilwa*	Mbudziso ndapfu	25	12
7. *Tshi do lilwa*	Mbudziso pfufhi	25	12
8. *Bulayo lo talifhaho*	Mbudziso ndapfu	25	14
9. *Bulayo lo talifhaho*	Mbudziso pfufhi	25	14
10. *Mafeladambwa*	Mbudziso ndapfu	25	16
11. *Mafeladambwa*	Mbudziso pfufhi	25	16

KANA

FOLUKULOO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKULOO yo randelwaho.

12. *Khuvhanganyo ya folukuloo*	Mbudziso ndapfu	25	18
13. *Khuvhanganyo ya folukuloo*	Mbudziso pfufhi	25	21

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.

14. *Ha u tsa ndi ha u gonya*	Mbudziso ndapfu	25	23
15. *Ha u tsa ndi ha u gonya*	Mbudziso pfufhi	25	23
16. *Milomo ya nukala*	Mbudziso ndapfu	25	26
17. *Milomo ya nukala*	Mbudziso pfufhi	25	26

***PFESESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṱanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO FHINDULWAHO	LUSWAYO (√)
A: Vhurendi (Vhurendi ho vhonwaho/ randelwaho)	1–4	2	
A: Vhurendi (Vhurendi vhu songo vhonwaho/randelwaho)	5	1	
B: Nganea kana Folukuloo (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi	6–13	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	14–17	1	

***PFESESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṱanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI.
A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO

Fhindulani mbudziso MBILI DZIṄWE na DZIṄWE kha NṊA dzi tevhelaho.

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswaho.

NELSON MANDELA – LR Ndlovu

1 Musi vundu ḽa Qunu (Transkei) ḽo ḓihwala
2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
3 U swikela musi ḽi tshi tsa mirini nga dukaduka
4 Goleni ḽa 18 Fulwana 1918.

5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvaṱamedza
6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza,
7 Milenzheni ya dukaduka malisoni,
8 A yo ngo zwi ḓivha,
9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.

10 Tshiṱuhu na vhuloi zwe Tswane ḽa ita,
11 Maromedzi a vhuṱungu e Robben Island ḽa hwesa,
12 Mbonzhe dze Bantu Education ya phula,
13 Ndi zwone zwi tsengisaho miṱodzi maṱoni.
14 Nge u ḓisola ya vha yone nguwane ya shango.

15 Ngavhe Afrika Tshipembe ḽi ḓivhe,
16 Ndi misi sa makumba ḽo tenengedza
17 Sa lukhanda marumbini tshiunzani ḽa ṋusa.
18 Ḽi tshi alusa phangami ya lushaka
19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

Murendi u tama ri tshi ḓivha nga ha Vho-Mandela u bva vhuṱukuni havho u swika vha tshi vha murangaphanda wa lushaka.

No ḓisendeka nga ḽikumedzwa ḽi, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo zwifanyiso zwa muhumbulo u bveledza ṱhalutshedzo ya tshirendo itshi.

Vhulapfu ha maanea aṋu vhu vhe u bva kha maipfi a 250 u ya kha a 300. [10]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

VHO EḒEDZWA HAYANI – W Silidi

1 Nga tshiḽa tshifhinga kha nnḓu-mahuṋḓwane,
2 Zwoṱhe zwiito zwi zwa khole-khole,
3 Mvula ya na dza huruwa,
4 Vha mbo iswa hayani tshoṱhe,
5 Khofhe vha eḓela dzi si na u karuwa.

6 Vho eḓedzwa hayani havho,
7 He ḓuvha ḽe thovho vha adzelwa,
8 Vhanzhi maṱodzi vha rothisa,
9 Vha tshi vhona tshivhumbeo – mafanedza,
10 Tshi tshi eḓedzwa hune tsha sa ḓo vuwa.

11 Hayani havho ndi hayani hashu,
12 Riṋe ro salaho ri kha mahuṋḓwane,
13 Ri a vhilula ri a vha tevhela,
14 Nnḓu dza vhulalo a ri fhaṱi,
15 Ri tou fhaṱelwa.

16 Vho eḓedzwa hayani vhukuma,
17 Muḓi muhulu u si na nyambo
18 Hune khofhe dza hone dza vha khofhe,
19 Dzi sa pfi ndi a vuwa nda rembuluwa,
20 Nda sendelela tsini na uḽa muṅwe.

2.1 Vhalani mutaladzi/vese ya 3: 'Mvula ya na dza huruwa'.

Ṱalutshedzani ndeme ya ipfi 'mvula' afho he ḽa shumiswa hone kha itshi tshirendo. (2)

2.2 Kha vese/mutaladzi wa 8, 'Vhanzhi maṱodzi vha rothisa', ndi thouni-ḓe ine fhungo iḽi ḽa bveledza kha vhavhali? (2)

2.3 Vhalani tshitanza/ndima ya 4: 'Vha mbo iswa hayani tshoṱhe'.

Ndi mutevhetsindo-ḓe u pfalaho kha iyi ndima? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

2.4 Ṱalutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a ṱoḓa u u bveledza nga tshirendo itshi. (2)

2.5 Kuvhonele kwaṋu ku fana/fhambana hani na kwa murendi afho kha tshitanza/ndima ya 3? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

[10]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

DWADZETSHIFU – T Makhado

1 Maseo anga o shanduka vhuṱungu
2 Ndi mulidzi maṱodzi a ḽe ndaa mama.
3 Mbilu yanga i swa nga zwe ya khuba
4 Ndo neta nga u fhihamelwa.

5 Vhutshilo hanga ho sendamela vhudzulavhafu,
6 Ndo shaya nungo dzi ngaho dza musi uḽa
7 Ndi tshi lwa na nngwe ya vhuhali
8 Ndo no vha tshigoḓo tsha vhathu.

9 Khonani dzanga dzo ntshandukela
10 U tshimbila ndi u tou ḓiruma,
11 Nge muvhili u wanga, wa shanduka tshiguru
12 Lukanda lwanga lwo nambatela marambo.

13 Marambo anga o tshenuwa vhuvha hanga,
14 Muvhili wanga u nukha lufu,
15 Vhunga dunzi ḽi tshi ṅoṅa lu shushaho,
16 Nge maṱo anga a ṋoka nga tsiku.

3.1 Murendi u ambani nga mutaladzi/vese ya 2, 'Ndi mulidzi ... mama'? (2)

3.2 Vhalani mutaladzi/vese ya 13: 'Marambo anga … vhuvha hanga'.

Ndi ifhio figara ya muambo yo faredzwaho nga mutaladzi/vese iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

3.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a ṱoḓou bveledza nga mutaladzi/vese ya 5: 'Vhutshilo ... vhudzulavhafu'? (2)

3.4 Bulani ni dovhe ni sumbedze ndeme ya u shumisa thekiniki/thikho/ṱhoḓea ya vhurendi ine murendi a tama u i bveledza nga vese/mutaladzi wa 11: 'Nge muvhili ... shanduka tshiguru'. (2)

3.5 Sedzani ndima/tshitanza tsha 3: 'Khonani dzanga ... nambatela marambo.'

Ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi kha zwo bulwaho kha ndima/ tshitanza itsho? Tikedzani kuvhonele kwaṋu. (2)

[10]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

U VHA THANYELE – D Ṋephalama

1 A ni vhoni dza yavho milomo mbemba
2 Dzi tatamuwa sa mulavhu dza guma ndevheni
3 Maṋo a setshela a sala e ndaya!
4 Tshiseo-khole tsha ṱana tshidikadika.
5 Tshiseo tshi bva mukuloni hu si mbiluni.

6 Vha ni funelani vha sa ni funi?
7 Vha ni funa vha sa ni funi
8 Vha khole khole khofhe dza muvhuḓa
9 Vha ni titiisa vho eḓela khofhe-karu.

10 Vha ri vha na lufunofuno naa?
11 Vha tshi ni ita zwimunguni,
12 Na vha nḓuhu phedzelwamakandani.
13 Vha ni sedza sa dzone khavhelo.

14 A ni vhoni ni bofu-tsakate
15 Vha muṱwa wa waṋu muvhili
16 Vha ni muṋa na saḽa ni lwatsi
17 Na kongonyala muṱoḓo we khudu.

18 Ndi vhone vha si vhone
19 Vha mulimo mutumula mala
20 Vha mbilu ntswu ya tshivhimbili
21 I sa vhonetsheli zwa ngomu hayo.

22 Thanya, vhutsilu bvuvhula.
23 Ṱalifha sa mbeḓa ya vhuṱungu
24 Ṵ si pofule tshipofu wa kumba.
25 U vha thanyele.
26 U vha ṱalifhele.

4.1 Sedzani mitaladzi/vese ya 11 na ya 12: 'Vha tshi ... phedzelwamakandani.'

Murendi u tama u ri vhudzani nga iyo mitaladzi/vese? (2)

4.2 Kha mutaladzi/vese ya 15, hu na ipfi 'muṱwa'.

Ḽi bvisela khagala muhumbulo ufhio afho he ḽa shumiswa? (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

4.3 Sumbedzani ndeme ya phatheni ya raimi yo shumiswaho kha mitaladzi mivhili ya 25–26 magumoni a itshi tshirendo:

'U vha thanyele.'
U vha ṱalifhele. (2)

4.4 Mutaladzi/Vese ya 20: 'Vha mbilu ... tshivhimbili'.

U dzumbulula thounu-ḓe ya murendi? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

4.5 No sedza tshirendo tshoṱhe nga u angaredza, ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO (KHOMBEKHOMBE)

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

MAVHIḒANI – WMR Sigwavhulimu

1 Vhathu maṱo avho o kovhela
2 Vha tsengisa miṱodzi vho ṱovhowa
3 Vha tshi vhona bogisi ḽi tshi swaṱimela
4 Fhasi dindini ḽa ndozwo ya mbebo.

5 Mihumbulo yavho i tibwa nga khuli
6 A vha ṱalukanyi zwine vha vhona
7 Maṱo avho o tibwa nga zwikamba
8 Vha ofha zwa dindi ḽa ndozwo

9 Vha ima nga zwigwada nga zwigwada
10 Vho guludana nyofhoni ya muḽoro
11 Wa uri matshelo dindi ndi ḽa nnyi
12 Ri vhathu ri vha u fa.

13 Vha ṱodzimela dindini vho vhifhelwa
14 Vha imba nyimbo dza u ṱovhowa
15 A vha ḓivhi zwine vha vha zwone
16 Vha tshenuswa nga dindi ḽi si na muelo.

17 Mbiluni dzavho hu duga khavhu
18 Dza mulilo u si na mukuḓedzi
19 Vha swa vha ṱhoṱhela ngeno vho ima
20 Vha lila mubuli wa thai iyi.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

5.1 Kha vese/mutaladzi wa 2, murendi o shumisa ipfi 'ṱovhowa':

Ṱalutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga ipfi iḽi. (1)

5.2 Vhalani vese/mutaladzi wa 7: 'Maṱo avho o tibwa nga zwikamba'.

Ndi zwifhio zwine murendi a ṱoḓa u zwi ḓisa mihumbuloni ya vhavhali? (2)

5.3 Tshitanza/Ndima ya 4, i bvukulula nyelelo-ḓe/pheisi-ḓe? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

5.4 Sedzani ndima ya 5: 'Mbiluni ... thai iyi.'

Ṱalutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a ṱoḓa u u bveledza nga ndima/tshitanza itshi. (2)

5.5 Nga kuvhonele kwaṋu, ni vhona murendi o kona u rindidza mbilu dza vhathu uri vha livhane na lufu vho khwaṱha? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

[10]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUḼOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea kana folukuḽoo ye na guda FHEDZI.

NGANEA

TSHI ḌO LILWA – NE Phaswana

Fhindulani MBUDZISO YA 6 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 7 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 6: *TSHI ḌO LILWA* – MBUDZISO NDAPFU

Muṅwali wa bugu musi a tshi ṅwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No ḓisendeka nga ḽikumedzwa iḽi, sengulusani muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea aṋu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

MBUDZISO YA 7: *TSHI ḌO LILWA* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḓa tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

'Vhanna vha hashu, ro shuma a ro ngo shuma. Hafhu goloini heyi ye ra dzhia, hu na lutshetshe lwa haaḽa makhuwa ngomu. Ndo ri ndi vhukati na u reila, nda tshenuwa ndi tshi pfa ḽutshemo lwe lwa ṱoḓou nnyitisa khombo khulu. Ndi tshi bvela nnḓa ha bada, ndi tshi imisa goloi, ndi tshi sedza afha hune vhathu vha ri musi vho ḓzula kha sithi ya murahu vha vhea hone milenzhe, ndi wana ndi lushie lutswukutswuku holwo. Na zwino ndo mbo ḓi lu posa ḓamu mulomoni. Vhanna vha hashu ri fanela u tou zwi bva hani musi zwo rali?'

Ndi ḽone ḓuvha ḽe Vho-Luvhone vha kona u zwi vhona zwauri murathu wavho u na mbilu ya vhuthu. Vho vha vha sa vhuyi vha humbula zwauri u na tshilidzi u swika hafha. Heyi nyimele yo ita uri hu vuwe khani kha havha vhathu. Vho-Luvhone ḽa u shindisa ḽe ḽa vha ḽi tshi khou swaswariwa nga avha vhavhili; ndi amba nga Ravhutsi na Thinavhuyo vho wana vha sa koni u ima naḽo na luthihi. Vhone vho mbo ḓi tou oma luthihi na zwe hoyu murathu wavho a vha a tshi khou amba zwone; zwa u tou posa lushie holu tsini na nḓila lune vhafhiri vha gondo vha ḓo ṱavhanya u lu vhona vha dia tsimbi.

Vhuṋa havho vho vho ḓo fhedza vha dzhia ḽeneḽo. Goloi ye vha tswa yo ḓo khurumedzwa seila vhege dzi no swika mbili u swika nomboro dza nzhini yayo khathihi na muvhala wayo u tshi shandulwa ya wedzwa seli ha mulambo wa Vhembe.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

Mafhungo a lushie vhaṱhannga havha vho vho ḓo tou ṱangana nao guranndani dzi no swika tharu dza fhano Afrika-Tshipembe. Iṅwe yadzo ye ya tou a toolola zwavhuḓi ndi guranndа ya '*Southern Mercury*'. Yone yo tou ita na u sumbedza vhabebi vha holu lushie khathihi na u ṱalutshedza kuḓele kwa haya mafhungo. Yo bula na zwauri vhaiti vhazwo a hu nga ḓo fhela maḓuvha mangana vha songo wanala nga mapholisa saizwi gwala ḽavho ḽi tshi khou ḓisumbedza vhukuma.

Lutshetshe holu lwo wanala nga vhafhiri vha gondo vha tshi livha mishumoni yavho nga matsheloni. Vho ri u lu wana, vha mbo ḓi swika he vha rwela mapholisa luṱingo. Mapholisa-vho na vhone vho vha vho no ḓi wana ṱhingo dzi bvaho fhethu ho fhambanaho dzine dza vha dzi tshi khou amba nga ha ṅwana o tswiwaho khathihi na goloi.

[Ndima ya 5]

7.1 Sumbedzani aironi i wanalaho mafhungoni e na vhala. Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

7.2 Mafhungo a re afho nṱha a sumbedza Dzhalagoma e muthu-ḓe? (2)

7.3 Ṱalutshedzani uri zwine Dzhalagoma a khou ita afho mafhungoni zwi na vhuṱumani-ḓe na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi. (2)

7.4 Ndi hufhio u nyanyuwa hu dzikuswaho/ḓiswaho nga mafhungo e na vhala? (2)

7.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Luvhone i ṱuṱuwedza hani uri vha ḓiwane vha afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)

7.6 Ndi ifhio ndivho ye ya ita uri muṅwali a shumise Vho-Luvhone sa mubvumbedzwa muhulwane nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

7.7 Vhalani mitaladzi ya 23–25: 'Yo bula na ... vha songo wanala ...'

Mafhungo aya a thuseza hani u anetshela zwa phanḓa buguni iyi? Ṱalutshedzani. (2)

7.8 Khuḓano vhukati ha Vho-Luvhone na Vho-Potgieter i ni ḓisela tshifanyiso-ḓe muhumbuloni zwi tshi kwama matshilisano? (2)

7.9 Ndi ufhio mulaedza une muṅwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

7.10 Ni vhona zwe Dzhalagoma a ita zwa u vhea lutshetshe lwo wanalaho goloini yo tswiwaho tsini ha bada zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

7.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Luvhone ṱalutshedzani uri no vha ni tshi nga vha eletshedza mini u ya nga ha mufumakadzi wavho Vho-Emeḽi? (3)

[25]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

BULAYO ḼO ṬALIFHAHO – AW Magau

Fhindulani MBUDZISO YA 8 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 9 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 8*: BULAYO ḼO ṬALIFHAHO* – MBUDZISO NDAPFU

Muṅwali wa bugu musi a tshi ṅwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No ḓisendeka nga ḽikumedzwa iḽi, sengulusani muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea aṋu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

MBUDZISO YA 9: *BULAYO ḼO ṬALIFHAHO* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḓa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

'Dakalo ḽa muthu ḽi pandelwa nga vhulwadze kana nga u fhiriṱanya ṱhalukanyo ya muthu kana nga u mu kundisa u wana zwithu zwine a zwi funesa kha vhutshilo hawe. Zwino muhali wanga, Lugisani ndi muthu we ra aluwa roṱhe makhuwani. Ro vha ri dzikhonani dzine dza somolana zwoṱhe zwa haṋwani masiari na vhusiku. Oṱhe madzanga a mbilu yawe ndi a a ḓivha.' Ndi afha-ha havha vhafunzi vha tshi ṱalutshedza uri Vho-Lugisani ndi muthu we a vha o ḓiimisela u fhaṱa vhengele ḽa mahalwa a tshikhuwa hu si kale. Vhafunzi vha amba uri Vho-Lugisani vho vha vho no humbela thendelo ya u fhaṱa ḽenelo vhengele henefho Tshiozwi vha tou hanelwa nga masheleni a u thoma wonoyo mushumo nge a vha a tshi kha ḓi ṱahela zwiṱuku.

Tshelede ine Vho-Lugisani vha ṱoḓou fhaṱa ngayo iḽo vhengele vho vha vha tshi i wana nga u rengisa mitshelo na miroho khathihi na mahalwa misi yoṱhe. Vho vha vhe na tsimu ya mitshelo ya tshaka-tshaka na iṅwe tsimu ya miroho yo fhambanaho. Halwa vho vha vha vha tshi rengisa mahafhe na zwikambi zwa tshikhuwa. Kha zwikambi vho vha vha tshi rengisa nga nnḓa ha mulayo. Vho vha vha tshi wana masheleni a ḓivhaleaho nga ḓuvha lwe nga murahu ha miṅwaha mivhili vha nga thoma bindu ḽavho. Tshihulu-hulu tshe tsha itisa uri mabindu avho a tshimbile zwavhuḓi ho vha uri muvhundu wavho wa Tshiozwi wa vha na vhathu vhanzhi.

Huno vhafunzi vha tshi isa phanḓa vha ri, 'Ndi u fhiriṱanya ṱhalukanyo ya muthu kana u mu lwisa na shango zwi dzindelaho na u lengisa lwa u kundisa muthu u swikela u wana dzanga ḽa mbilu yawe kana tshipikwa. U kundwa nga u wana dzanga ḽa mbilu yau kana tshipikwa zwi ṱangula dakalo. U ṱangulwa dakalo ndi u fa. Fhedzi tshine riṋe ra langana tshone ṋamusi ndi u mu dzindela na u mu thithisa kha mabindu awe nga ndila yo ṱalifhaho, nahone yo dzumbamaho.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

Arali ra kundwa ndi hone-ha nga liṅwe ḓuvha ri tshi ḓo langana a u mu fhiriṱanya na vhathu ro ita tshinwi dzivhani ḽihulu ḽo dzikukanaho,' Vha tshi ralo vha amba vho rafha na maṱo. Vhothovhela Mphaga ndi muthu we tshifhinga tshoṱhe vha dzula vha tshi vhilahela nga shango ḽa Dovhoni, ḽe ḽa vha ḽi tshi vhuswa nga vhakegulu fhedzi. Mukoma o vha e Vho-Maḓilonga ngeno khosi e Vho-Nyamalwela Singo. Huno iyo mbilahelo ya vhothovhela vhafunzi vho vha vho no i guda kale uri i a vha ṱhavha. Kha mashango oṱhe a Vho-Mphaga ḽo vha ḽi ḽone shango ḽe ḽa vha ḽi tshi kha ḓi vha murahu. 30

[Ndima ya IV]

9.1 Ndi ngani vhafunzi Vho-Mamidze na khonani dzavho vho tewa nga u vha vhaluṱanyi buguni iyi? (2)

9.2 Mafhungo a re afho ntha a sumbedza vhafunzi Vho-Mamidze vhe muthu-ḓe? (2)

9.3 Ṱalutshedzani uri zwine Vho-Mamidze na khonani dzavho vha khou zwi ḽuka zwi bvisela hani khagala aironi i wanalaho buguni iyi. (2)

9.4 Vhuḓipfi ha Vho-Mamidze nga ha Vho-Lugisani ndi vhufhio u ya nga tshipiḓa tshe na vhala? (2)

9.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Mamidze na khonani dzavho i ṱuṱuwedza hani uri vha ḓiwane vha tshi vhambela Vho-Lugisani maano mavhi mafhungoni aya? (2)

9.6 Ndi ifhio ndivho ya muṅwali musi a tshi shumisa Vho-Lugisani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

9.7 Mvumbo ya vhamusanda Vho-Mphaga i ṱuṱuwedza hani nyeṱe ye shango ḽa Mphagane ḽa ḓiwana ḽi khayo? (2)

9.8 Khuḓano vhukati ha Vho-Mamidze sa mufunzi na Vho-Lugisani i ni ḓisela tshifanyiso-ḓe muhumbuloni waṋu zwi tshi kwama matshilisano? (2)

9.9 Ndi ufhio mulaedza une muṅwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

9.10 Ni vhona zwe vhafunzi Vho-Mamidze vha a ita zwa u yo u rabelela muṱa wa Vho-Lugisani nga murahu ha u pfuluselwa Dovhoni zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

9.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Mamidze, ṱalutshedzani uri no vha ni tshi nga vha eletshedza mini u ya nga ha vhuḓifari havho sa mufunzi. (3)

[25]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 10 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 11 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 10: *MAFELADAMBWA* – MBUDZISO NDAPFU

Muṅwali wa bugu musi a tshi ṅwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No ḓisendeka nga ḽikumedzwa iḽi, sengulusani muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u bvisela ḳhagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea aṋu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

MBUDZISO YA 11: *MAFELADAMBWA* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Vho-Ramasunzi vho tou nga sa muthu we a vha o lala o sia nḓevhe nṋa ha nndu. Izwi zwi a tea ngauri hafhu vha tshi tou aravha sa muthu we a vha o lindela u vhidzelelwa.
'Nndaa! Ndi henefhano muṋe wanga.' Nangoho vho fhindula vha tshi vho fara ḽoko ya u vula vothi. U swika fhaḽa vho mbo ḓi lumelisa na ḽiḽa pholisa.
'Ḽo kovhela Vho-Muzila,' ndi vhone Vho-Ramasunzi.
'Ṋdi madekwana, yo, kha ndi tou ri ndi matsheloni avhuḓi, hafhu yo no rwa iri ya vhuvhili zwino?'
'Zwino mukalaha wanga Vho-Ramasunzi vha tou lala zwavho, afho tshiṱaraṱani tshavho vhathu vho tou vusa nzhowenzhowe nngafha vhone a vha khou vhuya vha i pfa? Kani vho tou eḓela vho doba zwivhili na zwiraru zwavho mukalaha? Ndi khou pfa ndi sa khou ḳona u pfesesa uri hani-hani vhaṅwe vhathu vho vuwa vhone vha sa khou vhuya vha ḓidina nga u lila u thusa? Kani fhano vhathu a vha iti zwa u farisana, ndi amba izwi zwa 'masakhane'? Ndwevha iyi ya u amba uri ro dzhenelwa nga tshira kani a yo ngo lila?' Vho-Ramasunzi vho fhindula uri vho tou zwi hangwa. Vho amba na uri na ndwevha a vho ngo i pfa. Hone vha tshi amba izwi ndi musi vha tshi vho swika muḓini wa Vho-Ḽialama.
Vho ri u swika, vha dzhenela henengei he Mawela a dzudzwa hone.
'Mukalaha, uyu muṱhannga vha a mu ḓivha naa?'
'Ee, ndi a mu ḓivha, ndi Mawela.'
'Vha mu ḓivhela ngafhi?'
'Ndi a mu ḓivha ngauri ndi ṅwana wanga.'
'Hoo! Arali e ṅwana wavho, vho vha vha sa zwi ḓivhi kana vha sa zwi vhoni uri haho nḓuni vhone vho eḓela?'

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

'Muṋe wanga,' Vho-Ramasunzi vha ita vha tshi fhelelwa na nga mare musi vha tshi amba.
'Nṋe ndo ri ndi tshi eḍela nda pfa mme awe a tshi ri o onesa uri u khou ya u dzeḍza ha khonani yawe. Ndi ḍivha zwenezwo.'
'Ndi zwone, itshi tshi re afha ndi mini?'
'Ndi tshigubu tshi re na vhukadzwa ha piṭirolo nga ngomu hatsho.'
'Mathina mukalaha vha kha ḍi kona u vhona zwavhuḍi. Zwino afha tshanḍani tshawe vha khou vhona o fara mini?'
'Muṋe wanga, o fara bogisi ḽa matshisi.'
'Ndi zwavhuḍi mukalaha, kha ri tshimbile na iḽa nndu.'
Musi vho no ḍhedza vho mbo ḍi dzhenisa uḽa muswuhana venini vha ṭuwa nae. Vha re Vho-Ḽialama na vhone Vho-Ramasunzi vho pfi vha tevhele nga ḽa matshelo nga matsheloni.

[Ndima ya 8]

11.1 Sumbedzani zwi khagala uri ndi vhukhakhi-ḍe he muanewa dendele a vhu ita vhu fhedzaho ho mu ḽa ṭhoho. Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

11.2 Mafhungo a re afho nṭha a sumbedza Vho-Ramasunzi vhe muthu-ḍe? (2)

11.3 Ṭalutshedzani uri zwine Mawela a khou itwa afho mafhungoni zwi na vhuṭumani-ḍe na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi? (2)

11.4 Vhuḍipfi ha Vho-Muzila nga ha Vho-Ramasunzi ndi vhufhio u ya nga tshipiḍa tshe na vhala? (2)

11.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Ramasunzi i ṭuṭuwedza hani uri vha mangale vha tshi ḍiwana vhe afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)

11.6 Ndi ifhio ndivho ya muṅwali musi a tshi shumisa Vho-Sedzani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

11.7 Mvumbo ya Vho-Maṭodzi i ṭuṭuwedza hani nyeṭe ye Vho-Sara na Vho-Maemu vha ḍiwana vhe khayo? (2)

11.8 Khuḍano vhukati ha Mawela sa mutshudeni na Vho-Maemu i ni ḍisela tshifanyiso-ḍe muhumbuloni waṋu zwi tshi kwama matshilisano? (2)

11.9 Ndi ufhio mulaedza une muṅwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

11.10 Ni vhona zwe Mawela a ita zwa u ṭoḍou u fhisedzela vha muṭa wa ha Ḽialama a tshi khou vha pomoka uri ndi vhaloi zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

11.11 Arali no vha ni khonani ya Mawela, ṭalutshedzani uri no vha ni tshi nga mu eletshedza hani u ya nga ha vhuḍifari hawe sa mutshudeni. (3)

[25]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

FOLUKUḼOO

KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO – RV Tshikovhi

Fhindulani MBUDZISO YA 12 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 13 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 12: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO* (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA D, TSHIBVELEDZWA TSHA E na TSHIBVELEDZWA TSHA F nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso yo ḓisendekaho kha izwi zwibveledzwa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: LUNGANO

VHANA VHA U SA PFA – TZ Ramaliba

Salungano! Salungano!
Ho vha hu na vhaṅwe mukegulu vhe vha vha tshi dzula na vhaḓuhulu vhavho vhavhili, wa mutukana na wa musidzana. Havha vhana vho vha vho ḓa u dzula ha makhulu tshifhinga tshipfufhi. Vho vha vho ḓa u dala. Ha swika hune vha ri vha ṱodou humela hayani hu re na vhabebi vhavho. Makhulu vha vha vhidza vha ri: 'Vhaḓuhulu vhanga ndo livhuha no ḓa u ndalela. Zwino ngauri ni khou huma ni tshimbile nga ndila tsekene ni songo tshimbila nga heiḽa ndenya.' Vha ri vha lumelise vhabebi vhavho. Vhaḽa vhana vha mbo ḓi dzhena ndilani na zwenezwo. Vha swika hune ndila dza fhandekana, hune ha vha na iṅwe tsekene na ndenya vha thoma u hanedzana musidzana a ri ri ṱuwa nga tsekene, mutukana a ri hai ri ṱuwa nga ndenya. Ho mbo ḓi kundwa wa tsekene vha fhedza vho ṱuwa nga ndenya.

Ndila ndenya yo vha i na ḓaka ḽihulu ḽi no ofhisa. Vho no vha vhukati ha ḓaka vha tshenuwa phukha nnzhi dzo no vha phanḓa havho dzi tshi khou ṱodou vha ḽa. Vha tshi ri vha humele murahu vha wana dziṅwe khedzi, vha ima henefho vhukati hadzo. Zwino hedziḽa phukha dza gidimela dzi tshi ṱodou vha ḽa. Muvhuḓa wa vhidzelela wa ri: 'Hei ho-o-o! Vhahulwane vhanga, a vha zwi vhoni uri ro wana ṋama yavhuḓi ṋamusi? Zwi nga vha hani arali ra nga thoma ra lidza mbila ra tshina ri tshi khou takalela zwiḽiwa zwe ra fhiwa nga vhadzimu vha hashu.' Dziṅwe phukha dza vhona ḽi fhungo ḽavhuḓi nga maanḓa.

Ha ṱodiwa a no kona u lidza mbila. Uyo mutukana yo vha i mpho yawe ya u lidza mbiḽa nahone o vha a tshi tshimbila nadzo o dzi fara. Muvhuḓa wa ri ndi a kholwa uri hoyu mutukana u a kona u lidza sa izwi e nadzo. Phukha dza pfana uri mutukana a lidze, mutukana a thoma u lidza a tshi khou imbelela khaladzi awe a tshi khou bvumela. Phukha dzothe dzo thoma dza ima dzi tshi khou thetshelesa dza pfa luimbo lwa hone lu tshi khou takadza. Luimbo lwa hone lwo vha lu tshi elana na kulidzelwe kwa mbila, phukha dza thoma u tshina.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

Ho swika he ha ḓala buse, muvhuḓa wa gidimela hu re na uḽa mutukana wa ri: 'Inwi mutukana dzhiani ṅwana wa mme aṋu ni shavhe, mbila ndi ḓo sala ndi tshi lidza na nne ndi a kona u lidza mbila.' Wa ri: 'Ndo ita hezwi zwithu ndi tshi khou toḓa uri ni songo ḽiwa nga hedzi phukha nahone ni songo tsha dovha na tshimbila nga hei nḓila.' Wa ri: 'Mpheni mbila nga u ṱavhanya ni ṱuwe nga u gidima.'

Muvhuḓa wa dzhia mbila wa lidza zwavhuḓi zwi no fhira zwa uḽa mutukana. Phukha dza fhufha nga maanḓa dzi tshi tshina, mutukana a dzhia khaladzi awe vha gidima nga maanḓa vha tshi shavha. Ho vha ho no ḓalesa mabuse lwe phukha dzoṱhe a dzo ngo vha vhona vha tshi bva nga nnḓani ha muvhuḓa we wa tanda maano a uri vha ponye lufu. Muvhuḓa wa lidza, wa lidza wo lidza wa vhuya wa vhea mbila fhasi wo no neta.

Phukha dza zwi pfa uri mbila a dzi tsha lila dza ima u tshina dza lindela buse ḽi tshi fhela uri dzi kone u ḽa ṋama yadzo zwavhuḓi. Buse ḽo no fhela dza vhona vhaḽa vhathu vha siho dza fara muvhuḓa dzi tshi ri ri u vhulahe ngauri ndi wone wo ḓivhisaho u ḽa vhathu wa ri hu lidziwe mbila. Wone wa ri kha u litshiwe u tshimbile phanḓa u woṱhe u ya henefho hune vha khou toḓa u u vhulahela hone, vha u litsha wa tshimbila.

Muvhuḓa wa ri tshimbilitshimbili wa thoma u gidima u tshi ya hayani hawo phukha dza u vhilimedza. Wa swika wa dzhena mulindini we wa vha wo ya matungo. Dziṅwe phukha na dzone dza dzhena. Uḽa mulindi nga phanḓa wa thoma u vha musekene. Muvhuḓa wa swika wa bvelela kha muṅwe muri wa u gonya wa vhona phukha dzoṱhe dzo no fhelela kha uyo mulindi. Wa gidimela fhaḽa ho dzhenaho phukha dzoṱhe wa shela mavu u swika mulindi u tshi ḓala. Phukha dzo no vha phanḓa dza wana dzi si tsha kona u ya phanḓa nge mulindi wa vha wo no sekena, dza ri dzi humela murahu hone ho vha ho no ḓadziwa nga mavu dza mbo ḓi fela henefho. Muvhuḓa wa takala nga maanḓa wa ri wo thusa khaladzi na khaladzi wa dovha wa thusa na wone uṋe. Vhana vho ḓo tshimbila zwavhuḓi vhabebi vhavho vha takala nga maanḓa vha tshi vha vhona.

Ha mbo ḓi vha u fa ha lungano.

[Masiaṱari a 24–25]

NA

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

TSHIBVELEDZWA TSHA E: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHOḐO)

TSHIKHOḐO TSHA THOVHELE VHO RATSHIMPHI PHIRIPHIRI TSHIVHASE – VR Tshikovhi

1 Ndi nne Phiriphiri Tshivhase
2 Muri wa u vhavha
3 Ndi a vhavha sa phiriphiri
4 A thi liwi.

5 Ndi muri wa makhuwa
6 Tshivhasa-midi-ya-vhaṅwe
7 Wanga wa sala wo tshena
8 Wa ha Mankili! Mankili!

9 Ndi Ramarumo maguvho a Ṅwali!
10 Ene a halifhaho e thovhoni!
11 Ene mulwa o furalela muataha!
12 Tshivhase-midi-ya vhathu ... ahee!

[Siatari la 121]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA F: MAAMBELE A SIALALA

MIRERO

1. Khangala ruda mato vuluvulu lo fa nga vhuhwavho.
2. Pandela tsilu u hume, tsilu li na mavuso mavhi.
3. Lwendo lwa shaya phangami lu a fa.

MAAMBELE

1. U dzwinga dza khwatha.
2. U sa fa magwa.
3. U vha muhaga.

[Thimu ya vhalingi]

ZWIBVELEDZWA ZWA D–F – MBUDZISO NDAPFU

Maṅwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vhuhaga na vhutali zwi a thusa kha u dilamulela na u wana gundo vhutshiloni.

Ni tshi tikedza nga zwi wanalaho/bvaho kha zwibveledzwa zwi re afho ntha, sengulusani vhungoho ha likumedzwa ili.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MBUDZISO YA 13: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUḼOO* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA G na TSHIBVELEDZWA TSHA H nga vhuronwane uri ni ḓo kona u fhindula mbudziso dzo ḓisendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: LUNGANO

VHUBVO HA DZINA ḼA MAKHADO TSHILWAVHUSIKU TSHA HA RAMABULANA – TZ Ramaliba

Khosi Ramabulana musi e khosi ya Dzanani ngei Songozwi o ḓo shudufhadzwa nga vhana vha vhaṱhannga vha vhaleaho. Muhulwane wa avho vhana vhawe o vha Makhado. Musi maṱivha a tshi xa Dzanani, Makhado o ḓo vha khosi ya ḽa Dzanani.

Makhado o vha e muhali wa vhahali. Naho o vha e khosi o vha e murangaphanḓa wa mmbi yawe. Mmbi yawe o vha o i khethekanya u ya nga mirole yayo.

Vhalanda vha khosi Makhado ndi musi vha tshi shuma vhatshena hafha fhasi ḓoroboni ya Schoemansdal ye ya vha i musanda wa Zoutpansberg. Makhado o vho thoma u vhilahela nga vhatshena havha ngauri vhathu vhawe ndi musi vha si tsha mu luvha nga pfanelo vha tshi vho luvha vhatshena u fhirisa ene. Tshihulwane tshe a shavha ho vha u dzhielwa shango nga vhatshena.

Makhado khosi ya vhuhali na vhuṱali ya ita vhukonani ha khole-khole na vhatshena. Kha vhukonani honohu o mbo tou fulufhedzwa lwa tshoṱhe. Vhatshena vhenevha vho ḓo vha vhathu vha funesaho nanga dza ndou vha tshi itela vhubindudzi lwe vha ṋea Makhado na vhathu vhawe zwigidi uri vha vha thuntshele dzinḓou.

Ḓuvha liṅwe vha tshi vhuya u zwima dzinḓou vha suma kha mavhuru uri vho ḓzhielwa zwigidi nga maswina ngeno vha tshi khou zwifha hu u itela u dzumba zwiṅwe uri zwi vhe zwinzhi. Mavhuru vha ḓi endelela u vha ṋea zwigidi sa musi vho vha vha tshi khou vha fulufhela na u funesa maṋanga a ndou. Vhusiku ha ḓuvha ḽa 15 Fulwana 1867 Makhado na mmbi yawe vha dodela vhatshena ḓoroboni ya Schoemansdal vha vha runga nga mapfumo na u vha thuntsha nga zwiḽa zwigidi zwe vha vha vho zwi dzumba vha tshi ri zwo xela. A fhisa na miḓi yavho vha fhela vhoṱhe na vhana. A sia vhatshena vhavhili uri vha ḓo vha vhone vhane vha ḓo anetshela.

Makhado o ḓo shavhiwa nga tshaka nnzhi vha tshi ri ndi ene Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana; ene ane a si kone u dia, a dia ngaswiswi murwa ḽibulana. Vhatshena vho ri ndi ene 'Makhado the lion of the North.' Ndi hafha he ha bva dzina ḽa uri ndi Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana nge a vha a tshi lwa vhusiku a fhedza vhathu na maswina awe.

[Siaṱari ḽa 80]

MBUDZISO: LUNGANO

13.1 Ndi tshini tshe tsha vhanga khuḓano vhukati ha Makhado na vhatshena mafhungoni a lungano ulu? (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

13.2 Vhalani mitaladzi ya 2–4: 'Muhulwane wa avho ... ya ḽa Dzanani.'

Muanetsheli u ṱana tshipiḓa tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

13.3 Muṅwali u ṱana Makhado sa muanewa wa mvumbo-ḓe u ya nga mafhungo oṱhe a lungano ulu? (2)

13.4 Maṱhakheshandwa a vhonala ngafhi kha lungano lwoṱhe nga u angaredza? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

13.5 Ndi ufhio mulaedza une muanetsheli a tama u u bveledza nga mafhungo a lungano ulu? (2)

13.6 Dzina ḽa 'Tshilwavhusiku' ḽi ni ḓisela tshifanyiso-ḓe muhumbuloni, no sedza zwe zwa bvelela kha mafhungo a lungano ulu? (2)

13.7 Ni vhona zwe zwa itwa nga Makhado kha vhatshena zwi tshi ṱanganedzea? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA H: TSHIKHOḐO

THOVHELE MUTHUHATHOṄWI RAMMBUḐA – TZ Ramaliba

1 Ahee Rammbuḓa Tshiwangamatembele ahe
2 Rammbuḓa ane luvhilo a edza luvhuḓa
3 Iwe ane arali zwo vhifha wa tsa nga matembele
4 Iwe ane arali zwo vhifha wa sunguvhela bakoni ḽa Tshavhaḓinḓa
5 Iwe muthu ha thoṅwi, hu thoṅwa kholomo na mbudzi
6 Iwe muḓuhulu wa Vele Mutumbukavhathu
7 Ahee Rammbuḓa Tshiwangamatembele ahee!

[Siaṱari ḽa 126]

MBUDZISO: TSHIKHOḐO

13.8 Ṱalutshedzani ndeme ya ndovhololo ya ipfi 'ahee' kha mutaladzi/vese ya 1. (2)

13.9 Vhalani mutaladzi/vese 2: 'Rammbuḓa ane ... luvhuḓa'.

Ṱalutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala. (2)

13.10 Ndi ufhio mulaedza une murendi a ṱoḓa u u bveledza nga ha Thovhele Rammbuḓa? (2)

13.11 Sumbedzani vhushaka vhu re hone vhukati ha Tshibveledzwa tsha G na Tshibveledzwa tsha H. (2)

13.12 Ni a tendelana na na muhumbulo u wanalaho kha mutaladzi/vese ya 3? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

KHETHEKANYO YA C: ḌIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha ḍirama ye na guda FHEDZI.

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

Fhindulani MBUDZISO YA 14 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 15 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 14: *HA U TSA NDI HA U GONYA* – 'MUTSHUTSHU' – MBUDZISO NDAPFU

Ḍirama yo ṅwalwaho zwavhuḍi i takadza na u nyanyula vhaṱaleli nga u ya bveledza khuḍano vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa.

No ḍisendeka nga ḽikumedzwa iḽi, sengulusani nḍila ye muṅwali a bveledza ngayo khuḍano ḍiramani iyi.

Vhulapfu ha maanea aṋu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

MBUDZISO YA 15: *HA U TSA NDI HA U GONYA* – 'KANI-HA VHA TOU ḌILWELA' – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḍa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA I

BALANGANANI:	Kani ri a ya ngei mapholisani ri ye ri pfesese uri mini ndi mini?
VHO-THITHOṄWI:	Mapholisani futhi? A hu na zwine vha ḍo ri vhudza havho vhathu. Na vhone vha ḍi nga riṋe, vha ḍo sumba vhaṅwe vhathu. A thi ri a si vhone vhane vha sengisa milandu? Ndi u sokou fhedza tshifhinga tshashu kha havho.
HUMBULANI:	Na nṋe ndi ima na Vho-Thithoṅwi. A ri tsha vhuya ra vhudzisa. Kha ri tou humbula ḽiṅwe fhungo. Hezwo zwa mapholisa a zwi nga ri thusi nga tshithu.
VHO-THINAVHUYO:	Nga maaṋda ngauri ḽia ḍuvha ro ombedzela uri a ri tsha ḍo dovha ra vhuya khavho arali zwe ra amba zwa sa ḍzhielwa nṱha. Ni a ḍivha ndi dineswa nga mini kha mafhungo oṱhe aya? Havha vhathu musi vho no ṋewa iyo beiḽi ya hone, vha dovha vha shushedza muhweleli wa mulandu. Ndi vhangana vhana vhane vha khou vhulawa nga vhatambudzi vhavho. Zwino zwi khagala zwauri zwe ra amba muvhuso wo zwi tota sa fola. Khamusi na zwino vha khou ṱoḍa u vhona zwine ra ḍo ita.

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

HUMBULANI:	Kha memorandamu washu afhu ro vha vhudza zwine ra ḓo ita? Kani ro zwi hangwa?	
VHOṰHE:	Hai.	
VHO-THITHOṄWI:	Ro amba ra ri zwa dovhiwa ri ḓo dzhia mulayo ra vhea zwanḓani zwashu. Zwino ri khaḓi vha ro lindela mini? Ra saralo heḽi shango a ḽi nga lugi. Iṱo nga iṱo. Mahwarahwara a tea u ṱuswa kha lushaka. Na vhaṅwe vha tshi zwi pfa vha ḓo ofha zwine vha ḓo pfa ro ita kha hoyu muṱhannga. Sa izwi a sa koni u ḓifara kha ri mu thuse. U ḓo vhona musadzi a shavha. Vhasadzi na vhasidzana vhane ra wana ndḽani vha si na vhugoswi ri ṱuwa navho. Ho vhuya fhano ro no ḓi vha vhanzhi. Kha ri mu dodele ri dzhene nga masia o fhambanaho. Ri songo mu ṋea kuvhana kwa u shavha ngakwo. Ro amba ra ri 'enough is enough.'	25 30 35
TENDANI:	Vhathu ri ri mini ngaḽo? Hu pfi kha ri tou mu yela ri sumbedze muvhuso uri zwe ra amba ro vha ri sa khou swaswa lini. Hu na muṅwe ane a hanedza iḽi fhungo? Ho fhumula zwi sumba uri noṱhe ni re fhano ni khou tenda?	40
VHOṰHE:	Ee!	
IBVANI:	Heḽo ndi fhungo. Kha ri ḓilwele riṋe vhaṋe. Muṅwe na muṅwe kha fare tshine a nga fara. Na henefha miḓini kha ri fhire ri tshi humbela. Ḽikhavha, banga, dzembe, lufhanga na tshiṅwe na tshiṅwe tshine muthu a vhona a tshi nga shumisa. Kha ri bve ri yo lugisa maṱarelwa a heḽi shango.	45
VHO-THINAVHUYO:	Na musi u a shumiswa. *(Vha bva vhe vhanzhi vha swika vha dzhena muḓini. Muṱhannga a tshi vha vhona a takuwa a tshi ṱoḓa u shavha. Vha mbo ḓi mu tinga.)*	50
VHOṰHE:	Thivha, kha vha thivhe asitshi tshigevhenga tshi a ponyoka. *(A farwa a thoma u rwiwa na u hwamukanywa nga zwiambaro)*	
MUZILA:	Yowee!! Ndi a fa wee!!	
	[Luṱa 1 Bono V]	

15.1 Mufhindulano uyu u ṱana vhuḓipfi-ḓe vhukati ha avha vhathu. Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

15.2 U ya nga mafhungo e na vhala, muṅwali o ola Vho-Thithoṅwi sa muthu wa mvumbo-ḓe? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

15.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga ḓiramani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

15.4 Bviselani khagala aironi ya ḓirama i wanalaho mafhungoni a ḓiramani iyi. (2)

15.5 U ya nga mafhungo e na vhala ḓiramani iyi, vhafumakadzi vha ḽigi vha fhambana hani na muvhuso zwi tshi kwama matshilisano? (2)

15.6 U ya nga mafhungo e na vhala afho ntha, ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muṅwali a ṱoḓa u u bveledza? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

15.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Ibvani kha mitaladzi ya 42–47:
'Muṅwe na muṅwe kha … heḽi shango.'
Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanḓa ḓiramani iyi? Ṱalutshedzani. (2)

15.8 Sedzani mitaladzi ya 52–53: *'(A farwa a thoma u ... nga zwiambaro)'*.

Muṅwali o zwi kona hani u shumisa ndango ya tshiteidzhi u bvisela khagala masiandaitwa a vhuhwarahwara ḓiramani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

15.9 Nyambedzano vhukati ha Vho-Thithoṅwi na vhaṅwe vhafumakadzi i ṱana hani vhuḓipfi havho mafhungoni a ḓirama iyi? (2)

15.10 U ya nga kuvhonele kwaṋu, ni vhona tsheo ye vhafumakadzi vha i dzhia i tshi ṱanganedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

15.11 No vha ni tshi ḓo itani arali no ḓiwana ni kha nyimele ye vhafumakadzi vha ṱangana nayo mafhungoni a ḓirama iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)
[25]

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

MILOMO YA ṄUKALA – MP Ṅefefe

Fhindulani MBUDZISO YA 16 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 17 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 16: *MILOMO YA ṄUKALA* – MBUDZISO NDAPFU

Ḍirama yo ṅwalwaho zwavhuḍi i takadza na u nyanyula vhaṱaleli nga u ya bveledza khuḍano vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa.

No ḍisendeka nga ḽikumedzwa iḽi, sengulusani nḍila ye muṅwali a bveledza ngayo khuḍano ḍiramani iyi.

Vhulapfu ha maanea aṇu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450. [25]

MBUDZISO YA 17: *MILOMO YA ṄUKALA* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḍa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA J

NTSHENGEDZENI: Hu pfi vho vha vho tshinya mini-ha muthu wa vhathu? Na mapholisa a vha vhoni na vhathu vha no fariwa? A si muthu vha no dina havhaḽa muthu musi.

MUOFHE: Muthu o luga o eḍela khonani yanga. Musi o vuwa ndi tshivhanda. U ḍo ni ambarela mukumba wa nngu nga nnḍa. Nga ngomu o tou ri nga wa phele tshi!

NTSHENGEDZENI: Inwi khezwi ni tshi ḍo ntshuwisa. Hu khou pfi vho ita mini? Hafhu inwi ni ṱa ambi uri vho farelwa mini? A ni litshi u ṱolou ṱwa ni khou sokou mona-mona na mafhungo Muofhe?

MUOFHE: Hu pfi vho tshipa ṅwana wavho.

NTSHENGEDZENI: Ha, ndi zwone zwenezwo vhoiwe? Hafhu vhathu a vha zwifhi zwone. Izwi vhathu a vha khou sokou vha ambelela-shu?

MUOFHE: Ntshenge! Vhutsi vhu duba hu re na mulilo khonani yanga. Zwino-ha a si mafhungo a mavharivhari, vho farelwa ngoho. Vha farelwani nga mapholisa arali hu si na vhungoho khazwo?

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

NTSHENGEDZENI:	Yaa ...! Zwithu zwi a itea. Zwino hu pfi o tshipiwaho ndi nnyi?
MUOFHE:	Vhathu a vha tendi u bula dzina ḽawe.
NTSHENGEDZENI:	Zwino ni khou zwi pfa zwauri ndi mazwifhi izwo zwithu zwoṱhe? Arali i ngoho khezwi dzina ḽa o tshipiwaho ḽi sa ambiwi?
MUOFHE:	Hu pfi a zwi tendelwi u bula dzina ḽa tshipondwa nga mulayo.
NTSHENGEDZENI:	Inwi vhathu vha ḓo tou tamba nga inwi vha tshi ni zwifhela. Zwino hu pfi a zwi tendelwi ngani? A thi ri ndi hone vhathu vha tshi ḓo kona u ḓivha zwauri mukene o welwa nga khombo vha kona u lila nae.
MUOFHE:	Hu pfi dzi vha dzi pfanelo dza tshipondwa u sa ambiwa dzina. Zwi thusa kha u vhuyedzedza tshirunzi tshatsho tshe tsha bvulwa nga phondi.
NTSHENGEDZENI:	Tsho! Matsina ndi ayo? Nṋe ndo vha ndi sa ḓivhi tshithu. U ḓivha makhulu vha ri ndi u vhudzwa. Zwi a penga u si na mulamuleli ngoho. Ano maḓuvha vhokhotsi vho shanduka zwivhanda kha vhana vhavho ngoho.
MUOFHE:	Zwi no vhavha ndi zwauri hu pfi wa vhuya wa tou ṱangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba na luthihi. Zwino u nga si ḓivhe zwauri havha vhokhotsi a hone vha itelani hovhu vhuṱudzi vhungafhangafha, ngeno vha tshi tou zwi ḓivha zwavhuḓi zwauri vha khou lowa vhana vhavho.
NTSHENGEDZENI:	Hi! Mini? Ni khou ri mini Muofhe?
MUOFHE:	Ndi zwenezwo Ntshenge. Hu pfi wa vhuya wa tou ṱangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba.
NTSHENGEDZENI:	Khezwi ni tshi ri tshuwisa riṋe vhaṅwe Muofhe? *(U ya sedza thungo nga u ṱavhanya a ṗhumula zwikamba zwe zwa vha zwi tshi khou thoma u ḓadza maṱo)*
MUOFHE:	No tou kombodzala?

[Luṱa 1 Bono III]

17.1 Mafhungo ayo e na vhala a ṱana lushaka lufhio lwa puloto? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

17.2 U ya nga mafhungo a ḓirama iyi, muṅwali u ola Vho-Raṅwedzi sa muthu wa mvumbo-ḓe? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

Downloaded from www.studypapers.co.za

Find Plenty of Free Study Resources at www.studypapers.co.za

17.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga ḓiramani iyi? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

17.4 Bviselani khagala aironi ya ḓirama i wanalaho mafhungoni e na vhala. (2)

17.5 No sedza bugu yoṱhe nga u angaredza Vho-Bukuṱa vha fhambana hani na Ntshengedzeni zwi tshi kwama matshilisano? (2)

17.6 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muṅwali a ṱoḓou bveledza u ya nga mafhungo e na vhala afho nṱha? Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

17.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Muofhe kha mutaladzi wa 11: 'Hu pfi vho tshipa … wavho.'

Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanḓa ḓiramani iyi? (2)

17.8 Sedzani mitaladzi ya 46–48: '… *(U ya sedza … u ḓadza maṱo)'.*

Ṱalutshedzani uri ndi ngani muṅwali o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga nḓila heyi. Tikedzani phindulo yaṋu. (3)

17.9 Nyambedzano na nyito zwi re vhukati ha Ntshengedzeni na Muofhe zwi thusedza hani u anetshela zwa murahu mafhungoni a ḓirama iyi? (2)

17.10 U ya nga kuvhonele kwaṋu ni vhona khutshilele kwa Vho-Bukuṱa ku tshi ṱanganedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaṋu. (2)

17.11 Ḓirama iyi i kwama maitele mavhi o ambarelaho vhathu vha ano maḓuvha. Ni vhona hu tshi nga itiwa mini u ilafha lushaka lwo sinaho u swika ṅwongoni sa zwine ra ṱangana nazwo ḓiramani iyi? (3)

[25]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUṰE: 80

Downloaded from www.studypapers.co.za